

6. Садова Т.В. Заходи кримінально-процесуального примусу й їх класифікація. / Т.В. Садова // Південноукраїнський правничий часопис. – 2010. – № 3. – С. 160–163.
7. Кримінальний процес України: Навч. посібник для підготовки до іспиту / За загальною редакцією Ю.П. Аленіна – Х.: ТОВ «Одіссей», 2010.– 328 с.
8. Уголовный процесс Украины: Учебное пособие / За редакцією А.Б. Муравина. – О.:ОЮИ ХНУВД, 2007. – 235 с.
9. Молдаван А.В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: [навчальний посібник] / А.В. Молдован. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 352 с.
10. Кучинська О.П. Кримінальний процес України: навч. посібник / О.П. Кучинська, О.А. Кучинська. – К.: Прецедент, 2005. – 202 с.
11. Лобойко Л.Н. Уголовно-процессуальное право: Учебное пособие: Курс лекцій / Л.Н. Лобойко. – Х.: Одиссей. – 2007. – 672 с.
12. Кримінальний процес України: Підручник / за ред Назарова В.В., Омельченко Г.М. – К.: Юридична думка, 2005 – 548 с.
13. Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю.М. Грошового та О.В. Капліної. – Х.: Право, 2010. – 608 с.

УДК 343.98

ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ

Чаплинський К.О., к.ю.н., доцент

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню актуальних проблемних питань тактичного забезпечення проведення обшуку. Розглянуто тактичні прийоми проведення обшуку в підозрюваних та обвинувачених з урахуванням сучасної наукової думки та потреб правоохоронної практики.

Ключові слова: тактика, тактичне забезпечення, тактика обшуку, обшук.

Чаплинский К.А. ТАКТИЧЕСКИЕ ПРИЕМЫ ПРОВЕДЕНИЯ ОБЫСКА / Днепропетровский государственный университет внутренних дел, Украина

Статья посвящена рассмотрению актуальных проблемных вопросов тактического обеспечения проведения обыска. Рассмотрены тактические приемы проведения обыска у подозреваемых и обвиняемых с учетом современных потребностей правоохранительной практики.

Ключевые слова: тактика, тактическое обеспечение, тактика обыска, обыск.

Chaplynski K.A. TACTICAL METHODS OF CARRYING OUT OF THE SEARCH / Dnepropetrovsk state university of internal affairs, Ukraine

This article is devoted to consideration of actual problem questions of tactical supply of carrying out of the search. The author have considered the tactical methods of carrying out of the search of suspected and defendants.

Key words: tactics, tactical supply, search tactic, search.

Одним з основних, специфічних та найскладніших видів діяльності правоохоронних органів є повне й швидке розкриття і розслідування злочинів та викриття винних у злочинній діяльності. Узагальнення слідчої практики свідчить про існування суттєвих

складнощів при провадженні окремих слідчих дій. Результати узагальнення різних категорій кримінальних справ вказують на достатньо низьку результативність обшуків. На підставі вивчення кримінальних справ і опитування слідчих, можна дійти висновків, що 52 % респондентів вказують на необхідність оновлення тактичного забезпечення проведення обшуків, 18 % – зазначають відсутність будь-яких рекомендацій з проведення вказаних слідчих дій.

На думку М.С. Гурєва, значення обшуку, як слідчої дії, у правоохоронній практиці нерідко недооцінюється. Примусовий характер обшуку, певні процесуальні складнощі, особливості його підготовки і проведення створюють значне психологічне навантаження на його учасників. Це призводить до того, що слідчі намагаються уникати цієї слідчої дії, або доручають її проведення співробітникам оперативних підрозділів [1, 227].

Така думка підтверджується і даними вивчення кримінальних справ. Узагальнюючи, можна дійти висновків, що кількість окремих доручень співробітникам оперативних підрозділів щодо проведення обшуків за останні роки збільшилась на 6 %. Зважаючи на це, виникає необхідність удосконалення тактичного забезпечення обшуків, а саме, тактичних прийомів його проведення.

Загальна тактика проведення обшуку досить повно висвітлена вченими-криміналістами та процесуалістами в криміналістичній літературі. Вагомий внесок у розробку наукових основ проведення обшуків зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, С.Ф. Денисюк, О.О. Закатов, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, О.М. Кузів, Є.Д. Лук'янчиков, І.Ф. Пантелєєв, О.Р. Ратінов, М.В. Салтевський, В.М. Тертишник, В.Ю. Шепітько та інші. Значущість проведених наукових досліджень безсумнівна і досить велика, оскільки ця слідча дія досить широко застосовується в правоохоронній практиці і є досить розповсюдженим способом збирання фактичних даних. Однак детальнішого висвітлення потребує розробка тактичних прийомів обшуку.

Отже, *метою* цієї статті є висвітлення тактичних прийомів обшуку з урахуванням сучасної наукової думки та потреб правоохоронної практики.

Обшук є одним з найбільш ризикованих і водночас результативних слідчих дій, процесуальний порядок проведення якого закріплений у ст.ст.177, 179-186, 188, 189 КПК України.

Загальна тактика проведення обшуку припускає необхідність врахування слідчої ситуації, особливостей супротивної сторони та характеру злочинного посягання. Звідси правильно обрана тактика обшуку дозволяє ефективно проводити дану слідчу дію.

Узагальнення слідчої практики, опитування співробітників слідчих підрозділів та поглядів вчених, дозволяє дійти висновків, що під час проведення обшуків найчастіше використовуються такі тактичні прийоми:

1. Залучення підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого до проведення обшуків.

Участь в обшуку підозрюваних та обвинувачених дозволяє слідчому спостерігати за їх психофізичними реакціями під час проведення слідчої дії. Залучення свідків та потерпілих дозволить запобігти вилученню об'єктів, які не мають ніякого відношення до кримінальної справи.

Вивчення матеріалів кримінальних справ дозволяє зробити висновок, що обвинувачені до обшуку залучалися у 18 % випадків, підозрювані – 27 %, потерпілі – 2 %, свідки – 1 %.

2. Спостереження за поведінкою осіб, у яких проводять обшук, та тих, хто опинився в цьому місці.

Обшуки, які проводяться в присутності підозрюваних і обвинувачених, є більш ефективними, ніж без їх участі. Вони не є обов'язковими учасниками обшуку. Тому слідчий у кожному конкретному випадку, виходячи зі слідчої ситуації, вирішує питання про залучення їх до обшуків.

На думку В.І. Попова, такий прийом застосовується для запобігання раптовому нападу на членів пошукової групи та знищенню обшукуваними слідів злочину, а також виявленню схованок [2, 115]. Є.І. Макаренко вказує, що уміння розпізнати психічний стан обшукуваного в той або інший момент часто полегшує виявлення шуканих об'єктів [3, 89].

Спостереження за поведінкою обшукуваного застосовується, коли необхідно встановити, які дії пошукової групи викликають в обшукуваних осіб відповідну реакцію. Це може бути хвилювання, червоніння обличчя, тремтіння рук, голосу та ін. [4, 19]. Людина не може залишатися байдужою до процедури обшуку. Вона гостро переживає цю подію і болісно реагує на окремі її етапи. Напруженість обшукуваного може проявлятися як зовнішньо, так і внутрішньо. В особи виникають прояви хвилювання, зниження критичності мислення, пам'яті, уваги, зміни кольору обличчя тощо. Ці прояви посилюються в ході наближення слідчого, інших осіб, які проводять обшук, до місць приховування слідів, засобів шахрайства. Тому спостереження під час цієї слідчої дії за емоційними проявами обшуканих може надати допомогу в розшуку об'єктів, що цікавлять слідство [5, 107].

З метою спостереження за обшукуваною особою та іншими особами, що перебувають на місці обшуку, доцільно спеціально доручити одному із членів групи постійно спостерігати за ними та їх реакцією на дії слідчого [6, 315]. Таке спостереження повинне встановлюватися одразу після прибуття групи на місце обшуку та мати прихований характер. Але необхідно пам'ятати, що іноді злочинці можуть навмисно симулювати певні психофізичні реакції, щоб відволікати увагу слідчого та стомити групу безрезультативними пошуками.

Так, під час обшуку підвалу, де знаходилась велика кількість деревини, слідчий, провівши вибіркові обстеження, вирішив перейти до обшуку житлового приміщення. Коли він прямував до виходу, обшукуваний Г. занадто радісно зітхнув і швидко пішов за слідчим, на що звернув увагу останній, тому й вирішив провести ретельний огляд підвалу. При цьому були перекладені всі дрова, оглянуті стеля та підлога, але результати були негативні. Під час обшуку приміщення на горіщі був знайдений пістолет «ТТ», з яким злочинна група вчиняла напади.

Також слідчому необхідно спостерігати і за поведінкою тварин (птахів), які можуть вказувати на місце знаходження розшукуваних об'єктів (наприклад, собака чи кішка може знаходитися біля хазяїна, комахи роїтися над трупом або його частинами тощо).

3. Видалення підозрюваних (обвинувачених) з місця проведення обшуку. Під час обшуку доцільно використовувати прийом, який заснований на видаленні певних осіб з місця проведення обшуку, для того, щоб використовувати їх необізнаність про його результати під час проведення наступних допитів або очних ставок. На актуальність і практичну значущість вказали – 47 % опитаних слідчих.

4. Використання рефлексії обшукуваних осіб.

За допомогою рефлексії слідчий викликає певні реакції злочинців або створює конкретні умови, за яких особа вчиняє певні дії, і спостерігає за ними, для викриття прихованих об'єктів.

Так, під час проведення обшуку в члена злочинної групи Р., слідчий не зміг виявити на місцевості труп убитого чоловіка. Тому він повідомив усіх учасників слідчої дії, що обшук буде поновлений ранком із застосуванням новітніх технічних засобів. Після чого організував візуальне спостереження за об'єктом. Р., злякавшись, що труп буде виявлений, вирішив його переховати. Вночі він виірив труп з ями та намагався втопити в річці, але був затриманий.

Коли злочинці встановлені, але не затримані, доцільно використовувати тактичний прийом, заснований на «витоку» інформації, з метою схилення приховувачів викраденого майна до вчинення контрольованих правоохоронними органами дій. Однак проведення таких тактичних операцій пов'язане із певними труднощами та ризиком, оскільки можлива втрата оперативного контролю за переміщенням цінностей.

5. Відволікаючі прийоми.

Обшуку із застосуванням відволікаючих прийомів найчастіше використовується у випадках, коли слідчий заздалегідь володіє інформацією про місця приховання розшукуваних об'єктів (схованки), однак при цьому недоцільно розкривати злочинцям (їх захисникам) свою поінформованість та її джерела. Такий прийом, на думку Б.А. Вікторова і Р.С. Белкіна, застосовується шляхом зміни послідовності обшуку, проведення вибіркового обстеження, умисного затримання уваги на другорядних об'єктах [7, 152]. Якщо ж немає необхідності в маскуванні джерела отримання інформації про місця знаходження предметів, що розшукуються, то можна створювати в обшукуваного уяву про поінформованість стосовно місць зберігання шуканих предметів [8, 131].

6. «Словесна розвідка».

Словесна розвідка полягає в тому, що слідчий під час пошукових дій називає вголос об'єкти, які будуть обшукані наступними. При цьому слідчий повинен створити враження в обшукуваного, що розшукувані предмети будуть обов'язково знайдені. Таке враження може скластися у зв'язку із ретельністю обшуку, що не рідко призводить до добровільної видачі предметів. Під час застосування прийому слідчий повинен ретельно спостерігати за поведінкою обшукуваного. Це може направити слідчого за правильним напрямом пошуку.

На думку В.Ю. Шепітька, слідчий повинен звертатися не до обшукуваного, а до інших учасників обшуку (працівників міліції, спеціалістів, понятих) з певними вказівками і пропозиціями (наприклад, про необхідність перейти до наступної стадії обшуку, доцільність пошуків у тому чи іншому місці, можливість застосування технічних засобів). Використання прийому словесної розвідки дозволяє слідчому не тільки діагностувати ставлення обшукуваного до того, що відбувається, а й спонукати його до спілкування, змінити поведінку й обрану позицію [9, 252].

На доцільність застосування «словесної розвідки» вказує досить широкий загальний вчених [10, 251; 11, 158]. Однак, незважаючи на це, слідчі вкрай рідко використовують вказаний тактичний прийом (4 %).

7. Постановка запитань обшукуваному.

Під час проведення обшуку слідчий повинен втягувати обшукуваного в бесіду. При цьому доцільно ставити низку запитань, які можуть мати конкретизуючий, уточнюючий або контрольний характер. Такий прийом дозволяє встановити поінформованість обшукуваного, усунути протиріччя, що виникли під час слідчої дії.

8. Зіставлення інформації, яка міститься у відповідях обшукуваного.

При постановці запитань обшукуваному слідчий повинен зіставляти інформацію, яка міститься в його відповідях, з реальною обстановкою місця обшуку. Неправдивість

відповідей обшукуваного неминуче буде пов'язана з можливістю виявлення суперечностей між запропонованим і реальним. Окрім того, відповідаючи на запитання, обшукуваний може допустити у своїх відповідях проговорювання та злочинну поінформованість.

9. Роз'яснення неправильно зайнятої обшукуваним позиції та необхідності надання допомоги органам досудового розслідування.

Роз'яснення зайнятої підозрюваним позиції є важливим тактичним прийомом. На думку В.Ю. Шепітька, слідчий має пояснити, що поведінка обшукуваного неадекватно відображає подію, що відбувається, що обшук викликано необхідністю та пов'язаний з його попередньою діяльністю. При цьому передбачається, що обшукуваний, виходячи зі своїх знань і життєвого досвіду, прислухається до роз'яснень; усвідомлює доцільність його рекомендацій [9, 252]. Опитування слідчих свідчить, що такий прийом був ефективний в 11 % випадків, з них 3 % – видали розшукувані об'єкти в повному обсязі, 8 – частково.

10. Раптове (несподіване) пред'явлення обшукуваному предмета, виявленого під час обшуку.

Вказаний тактичний прийом дозволяє створити в обшукуваного враження, що пошуковій групі відомі всі об'єкти, які підлягають відшукуванню, та місця їх знаходження. Звідси обшуканий добровільно може назвати місця, де приховані інші речові докази та об'єкти, що мають значення для справи.

На думку В.Г. Лісогора, слідчий повинен пред'являти малозначущі предмети, виявлені в ході цієї слідчої дії [8, 127].

11. Порівняння однорідних об'єктів.

Порівняння об'єктів полягає в тому, що слідчий співставляє їх за розміром, зовнішнім виглядом, вагою, кольором та іншими ознаками, що дозволяє виявити в них розшукуване [11, 158].

На думку В.Ю. Шепітька, такий прийом є наступальним і дозволяє встановити найбільш ймовірні місця можливого зберігання і виключити ті з них, у яких не може бути сховано предмет пошуку (за своїми розмірами, особливостями будови, можливістю руйнування тощо) [9, 262].

12. Застосування науково-технічних засобів.

Проведення обшуків доцільно поєднувати з використанням пошукової техніки для створення в злочинців враження про марність приховування розшукуваних предметів.

Так, протягом 1998-1999 рр. злочинна група в кількості 5 осіб вчинила близько 9 крадіжок на території Дніпропетровської області. При викритті групи і затриманні Д., було невідомо місце знаходження викраденого майна. Під час оперативно-розшукових заходів була встановлена К., яка була співмешканкою Д. Для вилучення предметів, отриманих злочинним шляхом, у К. та інших членів групи планувалось проведення одночасного обшуку з використанням металошукача та інших пошукових засобів. Наявність у пошукової групи таких приладів вразила К., і як наслідок, остання добровільно видала розшукувані предмети та повідомила про факти, які цікавили слідчого.

Під час опитування співробітників оперативних і слідчих підрозділів органів внутрішніх справ було встановлено, що до найбільш ефективних тактичних прийомів обшуку вони відносять: спостереження за поведінкою обшукуваного (54 %), відволікаючі прийоми (47 %), застосування науково-технічних засобів (52 %), видалення певних осіб з місця проведення обшуку (61 %), «виток» інформації, з метою

схилення приховувачів викраденого майна до вчинення контрольованих правоохоронними органами дій (32 %).

Залежно від слідчої ситуації, що склалася на певному етапі досудового розслідування, особливо під час активної протидії з боку злочинців, слідчий для досягнення мети обшуку може використовувати серію тактичних прийомів та рекомендацій – тактичні комбінації.

Тактична комбінація, спрямована на пошук об'єктів, що зберігаються без спеціального маскуванню, включає: залучення підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого до проведення обшуків; спостереження за поведінкою осіб, у яких проводять обшук, та тих, хто опинився в цьому місці; постановку запитань обшукуваному; зіставлення інформації, яка міститься у відповідях обшукуваного; роз'яснення неправильно зайнятої обшукуваним позиції та необхідності надання допомоги органам досудового розслідування; порівняння однорідних об'єктів.

Тактична комбінація, спрямована на пошук об'єктів, що зберігаються з використанням спеціальних методів маскуванню, включає: «словесну розвідку»; використання рефлексії обшукуваних осіб; «виток» інформації, з метою схилення приховувачів викраденого майна до вчинення контрольованих правоохоронними органами дій; зіставлення інформації, яка міститься у відповідях обшукуваного.

Тактична комбінація, спрямована на схилення обшукуваної особи до добровільної видачі прихованих об'єктів, включає: залучення підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого до проведення обшуків; роз'яснення неправильно зайнятої обшукуваним позиції та необхідності надання допомоги органам досудового розслідування; застосування науково-технічних засобів.

Усі перелічені тактичні прийоми і комбінації виступають ефективним засобом у відшуванні об'єктів пошуку. Застосування слідчим під час проведення обшуків системи тактичних прийомів (тактичних комбінацій), дозволяє цілеспрямовано проводити пошуки, незалежно від слідчої ситуації, що склалася.

Вказані тактичні прийоми не повинні бути ізольованими один від одного, а повинні застосовуватися комплексно залежно від слідчої ситуації, що склалася на певному етапі досудового розслідування. Слідчий повинен вміло переходити від одного до іншого, що дозволить проводити обшук більш результативно. Під час використання тих чи інших тактичних прийомів обшуку слідчий повинен враховувати певні тактичні умови, що дозволяє проводити слідчу дію наступально та завчасно запобігати будь-якій протидії з боку злочинців та інших зацікавлених осіб.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що розкриваючи та розслідуючи окремі види злочинів (особливо корисливої спрямованості, організовану злочинну діяльність), необхідно враховувати, що злочинці не завжди можуть зберігати зброю, засоби учинення злочинів, викрадені предмети, цінності та інші об'єкти, що мають значення для справи, за місцем проживання, а користуються послугами осіб, які не приймали безпосередньої участі у вчинених злочинах або не входять до складу злочинних груп, але здатних за певну винагороду зберігати в себе вказані об'єкти. Такі особи, як правило, приховують свої зв'язки зі злочинцями, тому під час підготовки до проведення обшуків або виїмок важливо виявити таких осіб, застосовуючи оперативно-розшукові заходи. Це дозволяє економити час, сили та засоби і тим самим сприяє реалізації принципу наступальності в боротьбі зі злочинними проявами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гурев М.С. Убийства на «разборках» (методика расследования) / М.С. Гурев. – СПб: Питер, 2001. – 288 с.

2. Попов В.И. Руководство к практическим занятиям по криминалистической тактике / В.И. Попов – М.: Юрид. лит., 1964. – 272 с.
3. Макаренко Є.І. Крадіжки з квартир: мистецтво розслідування: монографія / Макаренко Є.І. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2009. – 150 с.
4. Леви А.А. Обыск: Справочник следователя / А.А. Леви, А.И. Михайлов. – М.: Юрид. лит., 1983. – 95 с.
5. Розслідування шахрайства при укладанні цивільно-правових угод щодо відчуження житла: монографія / За заг. ред. к.ю.н., проф. Є.І. Макаренка. – Дніпропетровськ: Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2008. – 176 с.
6. Криміналістика: Підручник. / [Біленчук П.Д., Лисиченко В.К., Клименко Н.І. та ін.] – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Атіка, 2001. – 544 с.
7. Криминалистика / Под ред. Б. А. Викторова, Р.С. Белкина. – М.: Юридическая литература, 1976. – 398 с.
8. Лісогор В.Г. Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства: Наук.-практ. посібник / В.Г. Лісогор. – Д.: Юрид. акад. М-ва внутр. справ. – 2005. – 156 с.
9. Шепітько В.Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): Монографія / Шепітько В.Ю. – Х.: Харків юридичний, 2007. – 432 с.
10. Дулов А.В. Судебная психология / А.В. Дулов. – Изд. 2-е, исправл. и доп. – Минск: «Вышэйш. школа», 1975. – 464 с.і
11. Гаврилин Ю.В. Криминалистика в понятиях и терминах. Учебное пособие / Ю.В. Гаврилин, А.Ю. Головин, И.В. Тишутина. – М.: Книжный мир, 2006. – 384 с.